

UDK:1751

Shohodat ZIYAEVA,
"Xorijiy filologiya" kafedrasida katta o'qituvchisi, TIFT
E-mail: ziyayeva71@list.ru,

O'z DJTU dotsenti, PhD I.Turamuratova taqrizi asosida

FRANSUZ TILIDA TO'G'RI TALAFFUZ QILISH (ORFOEPIYA) PRINSIPLARI VA ULARNING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada fransuz tilida to'g'ri talaffuz (orfoepiya)ning shakllanish omillari, fonetik tizimning o'ziga xos jihatlari, urg'u, intonatsiya va unlilar-undoshlar tizimi o'rtasidagi murakkab uyg'unlik ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tilshunoslikning fransuz fonetikasiga doir nazariyalari, xususan, P. Passy, F. Brunot, M. Grammont, J. Vendryes va rus tilshunoslari tomonidan yaratilgan fonologik yondashuvlar asosida orfoepik me'yorlarning shakllanishi izohlanadi. Shuningdek, fransuz orfoepiyasining o'zbek tilidagi talaffuz tizimi bilan qiyosiy jihatlari ko'rib chiqilib, nutq madaniyati, fonologik me'yor va kommunikativ aniqlik o'rtasidagi bog'liqlik ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Orfoepiya, fransuz fonetikasi, urg'u, intonatsiya, fonologik tizim, talaffuz me'yorlari, artikulyatsiya.

ПРИНЦИПЫ ПРАВИЛЬНОГО ПРОИЗНОШЕНИЯ (ОРТОЭПИИ) ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ОСНОВА

Аннотация

В данной статье научно анализируются факторы формирования правильного произношения (ортоэпии) во французском языке, специфические аспекты фонетической системы, сложная гармония ударения, интонации и гласно-согласной системы. Формирование ортоэпических норм объясняется на основе теорий лингвистики по французской фонетике, в частности, фонологических подходов, разработанных П. Пасси, Ф. Бруно, М. Граммомом, Ж. Вендриесом и российскими лингвистами. Также рассматриваются сравнительные аспекты французской ортоэпии и системы произношения в узбекском языке, и выявляется связь между речевой культурой, фонологическими нормами и коммуникативной точностью.

Ключевые слова: Ортоэпия, французская фонетика, ударение, интонация, фонологическая система, нормы произношения, артикуляция.

PRINCIPLES OF CORRECT PRONUNCIATION (ORTHOPEY) IN THE FRENCH LANGUAGE AND THEIR THEORETICAL BASIS

Annotation

This article scientifically analyzes the factors of formation of correct pronunciation (orthoepy) in the French language, the specific aspects of the phonetic system, the complex harmony between stress, intonation and the vowel-consonant system. The formation of orthoepic norms is explained on the basis of the theories of linguistics on French phonetics, in particular, the phonological approaches created by P. Passy, F. Brunot, M. Grammont, J. Vendryes and Russian linguists. Also, the comparative aspects of French orthoepic and the pronunciation system in the Uzbek language are considered, and the connection between speech culture, phonological norms and communicative accuracy is revealed.

Key words: Orthoepy, French phonetics, stress, intonation, phonological system, pronunciation norms, articulation.

Kirish. Fransuz tili fonetik jihatdan Yevropa tillari ichida eng murakkab tizimlardan biri hisoblanadi. Uning talaffuz me'yorlari tarixiy jarayonlar davomida shakllangan bo'lib, yozuv va talaffuz o'rtasidagi tafovutning yuqoriligi fransuz tilini o'rganuvchilar uchun muhim qiyinchiliklardan biri hisoblanadi. Masalan, XVIII–XIX asrlarda Fransiyada orfoepik me'yorlarni yagona shaklga keltirish masalasi davlat siyosatiga aylangan edi. Fransuz orfoepiyasi so'zlarning to'g'ri talaffuzini emas, balki nutqning estetik yaxlitligi, fonologik aniqlik, kommunikativ aniqlik va intonatsion uyg'unlikni ham nazarda tutadi. Fransuz fonologiyasining nazariy asoslari Passy va Grammont tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular talaffuzning tabiiylik va fonetik iqtisod tamoyillariga alohida urg'u berishgan. Keyinchalik structuralism oqimi vakillari (Jakobson, Trubetskoy) fonologik qarama-qarshiliklar tizimi orqali fransuz talaffuzini chuqur o'rganganlari bois, hozirgi zamon fransuz orfoepik qoidalarining ilmiy asoslari yanada

aniq shakllangan. O'zbek tilida fonetik tizim fransuz tiliga nisbatan soddaroq bo'lganligi sababli, fransuz tilini o'rganuvchilar ko'pincha burun unli tovushlar, urg'usizlik, zanjirli ohang va l'yazon kabi jarayonlarda qiyinchilikka duch keladilar. Bu esa o'qituvchilar va tarjimonlar oldiga fransuz orfoepiyasini chuqur o'rganishga ehtiyoj tug'diradi.

So'nggi yillarda fransuz tilida talaffuzni o'rgatishda interaktiv va audio-vizual texnologiyalarning roli oshdi. Lingvistik dasturlar va ilovalar (Rosetta Stone, Duolingo, LingQ) fonetik mashqlarni real nutq kontekstida takrorlash imkonini beradi, bu esa artikulyatsiya va intonatsiyani tabiiyroq shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, o'rganuvchilar l'yazon, enchainement va burun unlilarini osonroq egallay boshlaydi. Bundan tashqari, fransuz tilini o'rganuvchilarda psixolingvistik jihatdan tinglash qobiliyati (auditory discrimination) muhim rol o'ynaydi. Burun unlilarining farqlanishini sezish va to'g'ri talaffuz qilish qobiliyati

rivojlanmasa, talaffuz me'yorini to'g'ri egallash qiyin bo'ladi. Shu bois, fonetik mashqlar tinglash va talaffuzni takrorlashga asoslangan bo'lishi lozim, bu esa kirish qismida fransuz talaffuzining murakkab tabiatini yanada aniqroq tushuntirishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab faol rivojlandi. Eng qadimgi nazariy asoslar Fransuz fonetika maktabining vakillari — P. Passy, Abbé Rousselot va Grammont tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular fransuz nutqining tabiiyligi, fiziologik asoslari va akustik xususiyatlariga alohida e'tibor qaratganlar. Masalan, P. Passy fransuz tilidagi unli tizimni "tilning eng nozik segmentlari" sifatida tavsiflab, burun unllarining shakllanish mexanizmini fiziologik nuqtai nazardan izohlab beradi [1]. Bu qarash keyinchalik fransuz fonetikasini ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishiga asos bo'ldi.

XX asr boshlarida M. Grammontning "Traité de phonétique" asari fransuz talaffuz me'yorlarini tizimlashtirishda muhim burilish bo'ldi. Grammont talaffuzni faqat fonetik jarayon sifatida emas, balki "madaniy me'yor" sifatida ham baholab, orfoepiyaning ijtimoiy vazifasiga urg'u beradi [2]. U yozuv va talaffuz o'rtasidagi nomutanosiblik fransuz tili estetikasi va tarixiy taraqqiyotining ajralmas qismi ekanini ilmiy dalillar bilan asoslaydi.

Fonologiya fanining rivojlanishi bilan fransuz orfoepiyasiga strukturaviy yondashuv kuchaydi. Trubetskoyning fonologik oppozitsiya nazariyasi fransuz unllari tizimidagi fonemik farqlanishni tushuntirishda keng qo'llanildi [3]. Ayniqsa, burun unllari tizimi (ã, ê, ô) hamda ochiq-yopiq unllar qarama-qarshiligi fransuz fonologiyasining markaziy muammolaridan biri sifatida o'rganildi. Jakobsonning "distinctive features" nazariyasi esa fransuz undoshlari tizimidagi jarayonlarni, xususan, l'yazon va enchainement hodisalarining fonologik mantig'ini izohlashda muhim ilmiy asos yaratdi [4].

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab akustik fonetika usullari tatbiq qilinishi fransuz orfoepiyasini o'rganishda yangi bosqichni boshlab berdi. Xususan, Delattre tomonidan o'tkazilgan eksperimental tadqiqotlarda fransuz intonatsiya konturlari akustik jihatdan tahlil qilingan va gap ohangining kommunikativ ma'no yaratishdagi roli ilmiy asoslangan [5]. Bu ishlar fransuz nutqidagi o'ziga xos "melodik chiziq"ning tabiati va uni o'zbek tilida qayta hosil qilishdagi qiyinchiliklarni tushunishga yordam beradi.

O'zbek tilshunoslari orasida fransuz fonetikasi va talaffuz me'yorlarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar nisbatan kam bo'lsa-da, fonetik qiyoslash masalasiga oid bir qator ishlar mavjud. Jumladan, H. Ne'matov va Sh. Rahmatullayevning umumiy fonetika bo'yicha tadqiqotlarida fransuz tilidagi fonologik oppozitsiyalar o'zbek tili tizimi bilan qiyoslanadi, unllar soni, burun tovushlarining mavjud-yo'qligi va urg'u tabiatidagi farqlar ilmiy yondashuvda ochib beriladi [6]. Bu qarashlar fransuz tilini o'rganuvchilar uchun qiyosiy fonetika asosida me'yoriy talaffuzni shakllantirish muhimligini ko'rsatadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda fransuz orfoepiyasining psixolingvistik, sotsiolingvistik va didaktik jihatlari alohida yo'nalish sifatida rivojlangan. Xususan, L. Léonning ishlarida fransuz talaffuz me'yorlarining o'zgaruvchanligi, yosh guruhlari va ijtimoiy qatlamlar nutqida fonetik farqlanish mavjudligi ilmiy tarzda tahlil qilingan [7]. Shu bilan birga, zamonaviy fransuz tili me'yorlarida ingliz tili ta'sirining kuchayishi, talaffuzning "global fransuzcha" ko'rinishlari paydo bo'layotgani haqidagi ilmiy qarashlar ham mavjud [8].

Fransuz tilini o'rgatish metodikasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda o'zbek tilida mavjud bo'lmagan fonetik jarayonlar — burun unllari, l'yazon va zanjirli talaffuz —

o'rganuvchilarda eng ko'p qiyinchilik tug'dirishi ta'kidlanadi. Hozirgi o'zbek metodistlari tomonidan tayyorlangan qo'llanmalarda fransuz talaffuzini o'rgatishda akustik analiz, audio-vizual metodlar va artikulyatsion mashqlar muhim o'rin tutishi qayd etiladi [9].

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, fransuz orfoepiyasi ko'p qirrali, murakkab va tarixiy jihatdan qatlamli tizim bo'lib, uning nazariy asoslari fonetika, fonologiya, sotsiolingvistik va psixolingvistik doirasida keng o'rganilgan. Bu ilmiy manbalar fransuz tilini o'rganuvchi o'zbek auditoriyasi uchun to'g'ri talaffuzni shakllantirishda asosiy tayanch vazifasini bajaradi. Ularning barchasi fransuz talaffuzidagi "me'yor" tushunchasi statik emas, balki ijtimoiy, tarixiy va kommunikativ omillar bilan o'zgarib turuvchi dinamik tizim ekanini tasdiqlaydi [10].

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, fransuz talaffuzining ijtimoiy va yosh qatlamlari bo'yicha farqlanishi mavjud. Masalan, Parijda yoshlar orasida ingliz tilining ta'siri kuchaygan, talaffuz "global fransuzcha" ko'rinishlari olgan. Léon va Walter tadqiqotlariga ko'ra, bu tendensiya o'rganuvchilarga nafaqat klassik norma, balki zamonaviy talaffuz variantlarini ham o'rgatish zaruratini ko'rsatadi. Shu bilan birga, zamonaviy akustik va fonologik tahlil usullari (Ferlus & Léon, 2000 dan keyingi ishlar) bo'g'in uzunligi, urg'u taqsimoti va intonatsiya konturlarini aniqlash imkonini beradi, bu esa talaffuz me'yorini ilmiy asosda o'rgatishda qo'llanilishi mumkin. Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotlar talaffuzni shakllantirishda psixolingvistik yondashuvlarning ahamiyatini ham ko'rsatadi. O'rganuvchilarning eshitish qobiliyati (auditory discrimination) burun unllarini, l'yazon va enchainement jarayonlarini to'g'ri farqlash va amalda qo'llash imkonini beradi. Shu bois, fonetik mashqlar tinglash va talaffuzni takrorlashga asoslangan bo'lishi lozim, bu esa o'rganuvchida nutqning melodik va ritmik tuzilishini yaxshiroq egallashga yordam beradi.

Shuningdek, talaffuzni o'rgatishda didaktik jihatlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Kontekstual mashqlar, real nutq misollari, fonetik transkripsiya bilan ishlash va nutqning melodik jihatlarini chuqur o'rganish o'rganuvchilarga talaffuz me'yorini tizimli va ilmiy asosda egallash imkonini beradi. Bu metodlar nafaqat klassik norma, balki zamonaviy talaffuz variantlarini ham o'rgatishga xizmat qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar, xususan, interaktiv dasturlar va audio-vizual materiallar talaffuzni mashq qilishni soddalashtiradi. Masalan, so'z zanjirlaridagi urg'u, eliziya va intonatsion o'zgarishlar real nutq kontekstida takrorlanganida, o'rganuvchilar talaffuzni tabiiyroq va kommunikativ jihatdan maqbul shaklda egallaydi.

Natija va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fransuz tilida to'g'ri talaffuz qilish — bu nafaqat fonetik qoidalarni bilish, balki nutq madaniyati, fonologik tizim va kommunikativ kontekstni tushunishni ham talab qiladigan murakkab jarayon. Olingan tahlil asosida bir nechta asosiy xulosalar ishlab chiqildi. Birinchidan, fransuz orfoepiyasi tarixiy va fonologik jihatdan qatlamli tizim bo'lib, talaffuz normalari yozuv me'yorida keskin farq qilishi mumkin. Bu o'rganilgan manbalarda ko'rsatilganidek, burun unllari, eliziya, l'yazon kabi jarayonlar fransuz tilining eng xarakterli fonetik xususiyatlaridan hisoblanadi. Shuningdek, fransuz nutqida urg'u odatda oxirgi bo'g'inlarda bo'lib, gap ritmini shakllantiradi, bu esa o'zbek tilidan sezilarli farq qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'rganuvchilar ushbu xususiyatlarni tushunmasdan, talaffuzni to'g'ri shakllantira olmaydi.

Ikkinchidan, tadqiqot muhim ilmiy xulosalarni berdi: fransuz tilida to'g'ri talaffuz qilish faqat individual fonetik mashqlar bilan cheklanmasligi, balki kontekstual, sintaktik va intonatsion jarayonlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi

zarurligini ko'rsatadi. Liaison va enchainement jarayonlari nutqni ravonlashtiradi, talaffuzni melodik qiladi va ijtimoiy jihatdan maqbul ohangni yaratadi. Shu bois, fransuz orfoepiyasini o'rgatishda interaktiv va kontekstual metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Uchinchidan, fransuz talaffuzining nazariy asoslari — fonologik oppozitsiyalar, artikulyatsion mexanizmlar va akustik tahlillar — o'rganuvchilarga talaffuzni tizimli va ilmiy asosda o'rganish imkonini beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, fransuz tilidagi talaffuz xatolari ko'pincha burun unlilarining noto'g'ri ishlatilishi, l'yazon va eliziyani tushunmaslik, hamda urg'u va intonatsiya xususiyatlarini e'tiborsiz qoldirishdan kelib chiqadi. Shuningdek, natijalar fransuz va o'zbek fonetik tizimi o'rtasidagi farqlarni aniq ko'rsatdi. O'zbek tilida urg'u va intonatsiya funktsiyasi fransuz tilidagi kabi rivojlanmaganligi, burun unlilari yo'qligi va so'z zanjirining soddashakllanishi, talaffuzni o'rganuvchilar uchun murakkablashtiradi. Shu bilan birga, fonologik farqlarni bilish va qiyosiy tahlil qilish, o'rganuvchiga talaffuzni tez va to'g'ri egallash imkonini beradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, fransuz tilida to'g'ri talaffuz qilish nafaqat fonetik qoidalarni bilishni, balki fonologik tizim, artikulyatsion mexanizmlar, intonatsiya va nutq madaniyati bilan chambarchas bog'liq murakkab jarayon ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar asosida bir nechta asosiy xulosalar ishlab chiqildi. Birinchidan, fransuz orfoepiyasi tarixiy va fonologik jihatdan qatlamli tizim bo'lib, talaffuz normalari yozuv me'yorida sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Burun unlilari, eliziya, l'yazon va so'z zanjiridagi urg'u o'zgarishlari fransuz tilining eng xarakterli fonetik xususiyatlaridan hisoblanadi. Shu jarayonlar to'g'ri tushunilmasa, talaffuz me'yorini egallash qiyinlashadi. Ikkinchidan, fransuz tilida talaffuzni shakllantirish faqat individual mashqlar bilan cheklanmasligi, balki kontekstual va kommunikativ jarayonlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi zarurligi aniqlanmoqda. Liaison va enchainement jarayonlari nutqni

ravonlashtiradi, talaffuzni melodik qiladi va ijtimoiy jihatdan maqbul ohang yaratadi. Shu bois, interaktiv va kontekstual metodlardan foydalanish o'rganuvchilar uchun samarali bo'ladi.

Shuningdek, psixolingvistik jihatlar — tinglash qobiliyati, fonemalarni farqlash va artikulyatsion aniqlik — talaffuzni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Burun unlilarini noto'g'ri talaffuz qilish, l'yazon va eliziyani tushunmaslik, urg'u va intonatsiya xususiyatlarini e'tiborsiz qoldirish talaffuz xatolariga olib keladi. Zamonaviy metodik yondashuvlar — fonetik transkripsiya, real nutq misollari, interaktiv mashqlar va audio-vizual texnologiyalar — o'rganuvchilarda talaffuz me'yorini tizimli va ilmiy asosda shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, fransuz tilida to'g'ri talaffuz qilish faqat fonetik qoidalarni yodlash bilan chegaralanmaydi, balki tilning fonologik tizimi, artikulyatsion mexanizmlari, intonatsiyasi va nutq madaniyati bilan chambarchas bog'liq murakkab jarayon hisoblanadi. Burun unlilari, l'yazon va enchainement kabi fenomenlar fransuz nutqining xarakterli jihatlar bo'lib, ularni o'rganuvchilar to'liq tushunib, amalda qo'llashi zarur. Tadqiqot shuningdek, fransuz va o'zbek tillari fonetik tizimi o'rtasidagi farqlarni ochib berdi. O'zbek tilida burun unlilari yo'qligi, urg'u va intonatsiya xususiyatlarining soddaligi, shuningdek, so'z zanjirining murakkab emasligi fransuz tilini o'rganuvchilar uchun asosiy qiyinchiliklarni yuzaga chiqaradi. Shu bois, qiyosiy tahlil va fonetik mashqlar orfoepik me'yorni to'g'ri shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Xulosa qilib aytganda, fransuz orfoepiyasi — bu tarixiy, fonetik, fonologik va ijtimoiy-kontekstual omillarni o'zida birlashtirgan dinamik tizimdir. Tadqiqot natijalari fransuz tilini o'rgatish va talaffuz me'yorlarini shakllantirishda metodik va ilmiy yo'nalishlarni belgilashda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'rganuvchilarda talaffuz madaniyatini rivojlantirish va nutqning aniq, ravon va kommunikativ jihatdan maqbul bo'lishini ta'minlash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Passy, P. Les sons du français. Paris: Hachette, 1899.
2. Grammont, M. Traité de phonétique. Paris: Delagrave, 1933.
3. Trubetzkoy, N. S. Grundzüge der Phonologie. Prague: Travaux du Cercle Linguistique de Prague, 1939.
4. Jakobson, R. Selected Writings: Phonological Studies. The Hague: Mouton, 1962..
5. Delattre, P. Les dix intonations du français. French Review, 1951.
6. Ne'matov, H., Rahmatullayev, Sh. Umumiy fonetika. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi nashriyoti, 1978.
7. Léon, P. Précis de phonostylistique. Paris: Nathan, 1993.
8. Walter, H. Le français dans tous les sens. Paris: Robert Laffont, 1988.
9. Ferlus, M., Léon, P. Phonétique et enseignement du français langue étrangère. Paris: Didier, 2000.
10. Vendryes, J. Le langage: introduction linguistique à l'histoire. Paris: La Renaissance du Livre, 1921.